

prof. dr hab. inż. arch. Małgorzata Rozbicka
Wydział Architektury Politechniki Wawrsawskiej
00-659 Warszawa, ul. Koszykowa 55

OCENA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

mgr inż. arch. Filipa Tomaszewskiego

pt. *Wiatraki w Polsce. Metody i kierunki ochrony obiektów tradycyjnego młynarstwa jako zabytków architektury i techniki*

przygotowanej pod kierunkiem dr hab. inż. arch. Bartosza M. Walczaka, profesora uczelni.

Podstawy formalne opracowania: obowiązujące ustawy i przepisy oraz umowa między Wydziałem Budownictwa, Architektury i Inżynierii Środowiska Politechniki Łódzkiej i prof. dr hab. inż. arch. Małgorzatą Rozbicką

Rozprawa doktorska mgr inż. arch. Filipa Tomaszewskiego pt. *Wiatraki w Polsce. Metody i kierunki ochrony obiektów tradycyjnego młynarstwa jako zabytków architektury i techniki* jest bogato ilustrowanym, oryginalnym opracowaniem badawczym, które poza *Wstępem*, objaśniającym m. in. zakres, cele, strukturę pracy oraz stan i metodę badań, a także kończącymi ją *Podsumowaniem...* i *Zakończeniem*, obejmuje sześć rozdziałów problemowych stanowiących podbudowę merytoryczną weryfikacji prawdziwości sformułowanych przez Doktoranta tez. To jest podstawowej tezy/hipotezy badawczej, w której Autor konstatuje, że w naszym kraju w odniesieniu do młynów wietrznych nie wypracowano jeszcze „skutecznych metod postępowania [...] mających na celu ich ochronę jako zabytków techniki i architektury (aspekty technologiczne stają się drugoplanowe, a wysiłek skupia się na ochronie architektonicznej wartości zabytku)” oraz czterech pomocniczych tez/zagadnień badawczych.

Rozprawa opatrzona jest spisami ilustracji i tabel oraz bibliografią liczącą ogółem 271 pozycji, która obok prac publikowanych (monografie i artykuły [189], akty prawne [5] oraz źródła kartograficzne [2]) obejmuje także liczne materiały niepublikowane (cenzusowe prace naukowe [7], karty ewidencyjne [8], dokumentacje projektowe [22]) oraz adresy wykorzystanych w pracy stron internetowych [29]. Dysertacja w całości, łącznie z 558 przypisami oraz 178 opisanymi ilustracjami, liczy 362 strony maszynopisu.

Część merytoryczną rozprawy rozpoczyna rozdział drugi, w którym w oparciu o dawną i współczesną, polską i zagraniczną, literaturę przedmiotu Doktorant zarysowuje historię rozwoju formalnego, budowlano-konstrukcyjnego i techniczno-technologicznego, a także dzieje wykorzystania młynów wietrznych w Europie i na ziemiach Polski. Omawia też proponowaną przez różnych badaczy ich typologię, ostatecznie na potrzeby swojej pracy przyjmując tę opracowaną przez prof. Jana Święcha, która dzieli młyny wietrzne na cztery zasadnicze typy, tj. koźlaki, holenderskie, paltraki i turbinowe.

W kolejnym, trzecim rozdziale Doktorant przekonująco dowodzi, że stosowane w rozpatrywanych typach młynów rozwiązania budowlano-architektoniczne, tak w zakresie planu i funkcji poszczególnych kondygnacji, jak też typu konstrukcji, kształtu, nachylenia oraz wykończenia ścian i dachów, podobnie jak i rozlokowania otworów drzwiowych i okiennych, a nawet motywów zdobniczych, były w decydującej mierze, jeśli nie wyłącznie,

podporządkowane wymogom wynikającym z rozwoju techniki i technologii produkcji młynarskiej.

Z kolei rozdział czwarty Autor poświęca prezentacji i analizie zasobu oraz form ochrony i aktualnego stanu zachowania zabytkowych wiatraków w Polsce. Zasób obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz znajdujących się w kolekcjach poszczególnych państwowych i prywatnych muzeów na wolnym powietrzu przedstawia i komentuje w skali całego kraju. Natomiast wiatraki wpisane do ewidencji gminnych lub wojewódzkich prezentuje w zakresie ograniczonym do ich wybranych przykładów. W ramach analizowanego zasobu Doktorant dodatkowo wyodrębnia i charakteryzuje wiatraki najstarsze i tzw. „sokólskie” oraz wiatraki „o zmodernizowanej technologii” (z zachowanym silnikiem wiatrowym) i „przekształcone na młyny motorowe” (bez silnika wiatrowego). Omawia także młyny zaadaptowane do pełnienia nowych funkcji oraz te zachowane jedynie w formie architektonicznej „wymuszki”, jako swoista atrakcja turystyczna.

W kolejnym, piątym rozdziale Doktorant zaznajamia nas z wariantami modyfikacji technologiczno-technicznych, które zarówno w zakresie procesu przemiału ziarna, transportu oraz transmisji i źródła napędu, a czasem też wyposażenia i architektury, do tradycyjnych młynów wietrznych były wprowadzane głównie w okresie międzywojennym i po II wojnie światowej. Czyni to w znacznym stopniu w oparciu o własne obserwacje i analizy na przykładzie starannie wyselekcjonowanych obiektów, w podziale na trzy grupy, które wyodrębni biorąc pod uwagę rodzaj źródła/źródeł napędu wprowadzonego w ramach ich techniczno-technologicznej modernizacji.

W następnych dwóch rozdziałach obszar swoich rozważań i studiów Doktorant zasadniczo zawęży już tylko do zagadnień z zakresu konserwatorskiej ochrony i restauracji młynów wietrznych jako zabytków architektury i techniki o znaczeniu kulturowym, krajobrazowym i edukacyjnym. Tę część pracy rozpoczyna rozdział szósty poświęcony omówieniu różnego rodzaju inicjatyw konserwatorskich, które były podejmowane w Polsce po 2000 roku celem zachowania wartości kulturowych oraz integralności nieruchomości i ruchomych składowych zabytkowych wiatraków, a także przywrócenia im, głównie w celach edukacyjnych, sprawności techniczno-produkcyjnej. Na tle wcześniejszych w tym zakresie dokonań europejskich i krajowych, nie pomijając przykładów wiatraków adaptowanych do nowych funkcji, Doktorant w szczególności omawia wybrane wiatraki o tradycyjnym lub zmodyfikowanym napędzie, które czy to w połączeniu z ich relokacją, czy też *in situ* zostały w ostatnich dwóch dekadach w różnym zakresie i z różną konserwatorską pieczołowitością odrestaurowane, a często także w pełni lub częściowo uruchomione. Dodajmy, że Autor przy okazji prezentacji poszczególnych obiektów, często w oparciu o własne doświadczenia badawcze i projektowe, zaznajamia nas z zakresem i przebiegiem prac, które zostały w nich zrealizowane w ramach kolejnych etapów konserwatorskiego procesu inwestycyjnego.

Wobec wyrażonej przez Autora już we *Wstępie* deklaracji, że zasadniczym celem jego pracy jest „przejście od wiedzy *ukrytej* wypracowanej przez praktykę konserwatorską (często metodą prób i błędów) do wiedzy *dostępnej*”, najważniejszą część jego dysertacji bez wątpienia stanowi rozdział siódmy, a w jego ramach podrozdział zatytułowany *Projekt standardów prac restauratorskich dla młynów wietrznych* – przez Doktoranta opracowany głównie w oparciu o wnioski z przeprowadzonych wieloaspektowych, szczegółowych badań i analiz około 23 różnego typu odrestaurowanych wiatraków. Przy czym Autor słusznie koncentruje się przede wszystkim na zagadnieniach dotyczących działań oraz technik konserwatorsko-budowlanych, które w odniesieniu do młynów wietrznych dotąd nie zostały należycie skodyfikowane. Zatem obok zaleceń dotyczących warunków relokacji i konserwacji *in situ* oraz ewaluacji zabytkowych wiatraków, odnajdujemy w nim szczegółowe wskazania dotyczące zakresu problemowego wytycznych konserwatorskich, a także swoisty suplement w postaci

praktycznych wskazówek i rekomendacji dotyczących zasad i technik wykonywania różnego rodzaju prac reatauratorsko-budowlanych.

Zasadniczą część dysertacji kończy rozdział pt. *Podsumowanie zagadnień badawczych zawartych w tezach*, w którym Autor rekapitułuje poczynione ustalenia i wyniki badań, ostatecznie uznając, iż na ich podstawie nie może w pełnym zakresie potwierdzić postawionej na wstępie podstawowej tezy/hipotezy badawczej, że „aspekty technologiczne były lub są w ochronie wiatraków traktowane drugoplanowo”. Natomiast w odniesieniu do czterech pomocniczych tez/zagadnień badawczych konstatuje, że za wyjątkiem tej stwierdzającej, że w przypadku historycznych wiatraków „relokacja jest skuteczną i pożądaną metodą konserwatorskiego działania”, pozostałe trzy w jego badaniach znalazły potwierdzenie.

Rozprawę zamyka *Podsumowanie*, w którym Doktorant dzieli się swoimi spostrzeżeniami i przemyśleniami, zarówno na temat roli kulturowej wiejskiego młynarstwa i statusu ludzi zawodowo z nim związanych, jak również dostrzeżonych w trakcie badań symptomów wzrostu zainteresowania zachowaniem młynarskiej spuścizny. Przez Doktoranta zaobserwowanych zarówno wśród krajowych profesjonalistów, jak i poszukujących swojej tożsamości lokalnych społeczności. Co w jego ocenie niesie nadzieję na zachowanie ocalałych jeszcze wiatraków, nie tylko w skansenach, ale też w ich społeczno-krajobrazowym macierzystym otoczeniu.

Przechodząc do oceny pracy doktorskiej Pana mgr inż. arch. Filipa Tomaszewskiego, na wstępie pragnę zaznaczyć, że podjęta w niej próba wypracowania zasad i praktycznych zaleceń w zakresie ochrony, a w szczególności renowacji młynów wietrznych jako zabytków architektury i techniki, bodaj jak nigdy wcześniej została w znacznej mierze oparta na krytycznej analizie oraz wnioskach z przebiegu i efektów konkretnych, współczesnych realizacji konserwatorskich.

Właściwą ocenę dysertacji pozwolę sobie rozpocząć od uwagi dotyczącej jej tytułu, który choć zasadniczo jest zgodny i adekwatny do jej treści, jednak w przekonaniu recenzentki mógłby być nieco krótszy, a zarazem bardziej precyzyjny i np. brzmieć: *Wiatraki w Polsce – współczesne metody i kierunki ich ochrony jako zabytków architektury i techniki*.

Co do doboru tematu i ogólnego problemu badawczego dysertacji to bez wątpienia jest on trafny i potrzebny zwłaszcza w obecnej dobie, kiedy fundamentalnym celem ochrony konserwatorskiej stało się zachowanie tożsamości i komplementarności szeroko rozumianego krajobrazu kulturowego we wszystkich jego przejawach materialnych, duchowych i społecznych. Jego podjęcie wydaje się też zasadne w kontekście stale rosnącego zainteresowania wykorzystaniem energii wiatru np. we współczesnej energetyce.

Przyjęte przez Pana mgr inż. arch. Filipa Tomaszewskiego metody badawcze oraz zakres studiów i analiz przeprowadzonych w poszczególnych częściach pracy z dużą, a miejscami wręcz nadmierną szczegółowością, generalnie również należy ocenić pozytywnie. Wątpliwości nie budzi również przedmiotowy i terytorialny zakres pracy.

Na pozytywną ocenę zasługuje też merytoryczna wartość rozprawy. Zestaw pozycji bibliograficznych, na które autor powołuje się, jest bogaty i zawiera najważniejsze publikacje związane tematycznie z obszarem badań stanowiącym przedmiot rozprawy. Jak zwykle można jednak dostrzec w nim pewne luki. W tym przypadku np. choćby brak w bibliografii publikacji Jerzego Szafygi, czy też wydanych w 2019 roku przez Generalnego Konserwatora *Wytucznych dotyczących ochrony zabytków techniki*. Jednocześnie warto jednak zauważyć i docenić, że zaprezentowany w dysertacji obraz podstaw, zakresu, przebiegu i efektów prac restauratorskich prowadzonych w ostatnich dwóch dekadach w Polsce w różnego typu, tradycyjnych i zmodernizowanych, młynach wietrznych został przez Doktoranta zbudowany nie tylko w oparciu o wieloaspektowe studia bibliograficzne, ale również rozległe i detaliczne badania terenowe konkretnych obiektów oraz starannie wyselekcjonowane, niepublikowane materiały, m.in.

ewidencyjne, pomiarowe, ikonograficzne oraz cudze i własne opracowania studialne i projektowe. Co wydaje się jednoznacznie poświadczać gruntowną znajomość badanej problematyki i bardzo duże zaangażowanie badawcze Autora.

Układ i zasadnicza konstrukcja pracy w sposób logiczny wynika z przyjętego zakresu i zastosowanej metodyki przedmiotowych badań oraz koncepcji ich prezentacji. Trudno jednak powiedzieć, że w obrębie poszczególnych rozdziałów dysertacja Pana mgr inż. arch Filipa Tomaszewskiego odznacza się strukturalną dyscypliną i zwięzłością. Bo choć strukturę poszczególnych rozdziałów Autor stara się usystematyzować to na ogół jest ona jednak nie dość konsekwentna i przejrzysta. Wrażenie to dodatkowo potęguje skłonność Doktoranta do wielkiej precyzji, co skutkuje dość licznymi powtórzeniami oraz wielokrotnym powracaniem do kwestii, wątków lub przykładów już wcześniej omówionych, które nawet jeśli faktycznie wymagały ponownego przypomnienia, powinny być przywoływane raczej już tylko w przypisach, a nie w tekście. W niektórych podrozdziałach (np. rozdziałów 4 i 6) zwartość i syntetyczny charakter tekstu niepotrzebnie też zaburzają bardzo długie spisy obiektów (raz ujęte w tabele, a czasem nie), które zdaniem recenzentki w swoim pełnym wymiarze, w możliwie problemowo ujednocionej formie tabelarycznej powinny zostać załączone do pracy np. jako aneksy, a w tekście znaleźć się tylko płynące z nich, najbardziej istotne syntetyczne ustalenia i wnioski. Brak jednolitego schematu problemowego jest też odczuwalny w opisach poszczególnych realizacji konserwatorskich.

Jednocześnie trzeba stwierdzić, że rozprawa napisana jest jasnym, komunikatywnym językiem, potwierdzającym obeznanie Autora z terminologią zarówno z zakresu architektury, jak też budownictwa i konstrukcji oraz techniki i technologii młynarskiej. Doktorant umiejętnie stosuje pojęcia funkcjonujące w języku profesjonalnym, prawidłowo operuje określeniami i nazewnictwem, na ogół też unika niezgrabności stylistycznych.

Z pewnością, ze wszech miar wartym podkreślenia i docenienia jest też doskonale dopełniający zawarte w pracy treści, starannie dobrany, obszerny, w wielu przypadkach autorski materiał ilustracyjny. Materiał, który obejmuje nie tylko wykonane przez Doktoranta fotografie wiatraków i ich technicznego wyposażenia, ale też oktogonalne i aksonometryczne rysunki obrazujące m.in. schematy technologiczne, systemy napędowe i szczegóły konstrukcyjne, a niekiedy nawet chronologiczne rozwarstwienie ich struktury budowlanej. Co w zakresie przedmiotowej problematyki ma bez wątpienia bardzo duże znaczenie poznawcze.

Na koniec pragnę dodać, że z pewnością godną podkreślenia jest też wartość aplikacyjna pracy Pana mgr inż. arch. Filipa Tomaszewskiego. W szczególności w zakresie ustalania zasad i doskonalenia szeroko rozumianych metod skutecznej ochrony oraz całościowej konserwacji młynów wietrznych jako zabytków architektury i techniki, w tym, co warte zauważenia, również tych wtórnie zmodyfikowanych w XX wieku.

Zatem, pomimo powyżej przytoczonych kilku uwag krytycznych należy przyznać, że Doktorant wykazał się umiejętnością określenia tematu, przyjął i wdrożył metody w pełni odpowiadające założonym celom badawczym i w bardzo szerokim zakresie wykazał się znanostwem badanej problematyki – zarówno dzięki studiom bibliograficznym i źródłowym, jak również badaniom *in situ*, wyrażonym w szczegółowych autorskich analizach, fotografiach i rysunkach ujmujących badane obiekty od całości po architektoniczno-budowlane i techniczne detale. W rezultacie, systematycznie przeprowadzone przez niego badania i analizy stworzyły solidne podstawy merytoryczne, z jednej strony dla weryfikacji postawionej tezy/hipotezy badawczej, z drugiej zaś do opracowania autorskiego projektu *standardów prac restauratorskich dla młynów wietrznych*. Projektu, który w odniesieniu do badanej problematyki, w szerokim zakresie uwzględnia doświadczenia i wnioski z sukcesów i porażek konkretnych dokonań współczesnej praktyki konserwatorskiej. A zatem, jeśli zgodnie z deklaracją Doktoranta przyjmiemy, że jego zasadniczym celem było w badanym przez niego obsza-

rze „przejście od wiedzy *ukrytej* wypracowanej przez praktykę konserwatorską (często metodą prób i błędów) do wiedzy *dostępnej*” to zasadniczo cel ten udało mu się osiągnąć.

Reasumując mogę stwierdzić, że dysertacja Pana mgr inż. arch. Filipa Tomaszewskiego pt. *Wiatraki w Polsce. Metody i kierunki ochrony obiektów tradycyjnego młynarstwa jako zabytków architektury i techniki*, choć nie bez wspomnianych wyżej, można powiedzieć warsztatowych niedoskonałości, spełnia zasadnicze ustawowe wymagania stawiane pracom doktorskim i w związku z tym wnioskować o dopuszczenie jej Autora do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Warszawa, 30 maja 2023 r.

